

Ma tegin Viljandi Ugalas oma diplomitööd, diplomieelse lavastuse, tegin ühe Itaalia autori näidendi. Ja Laius juhuslikult, noh mitte juhuslikult, aga ta käis mööda Eesti teatreid ja vaatas lavastusi ja vaatas näitlejaid. Ja siis nagu jäin ma talle silma. Ma lõpetasin Leningradi tolleageste teatriinstituudi ja võib-olla selle kultuuriga veidi lähemalt nagu kontaktis, võib-olla sellepärast me leidsime mingisuguse omavahelise kontakti. Ja seal tal tekkis äkki idee, et kas ma ei tahaks tema juurde teiseks režissööriks tulla. See oli kusagil 65. aasta sügisel või 66. aasta alguses, kui me temaga esimest korda üldse kohtusime, sest ma teadsin teda sellest ajast, kui ta oli Draamateatris näitleja veel, aga me nii erilised tuttavad ei olnud.

Ja siis ta kusagil nii kindlalt otsustas, see oli juba üsna alguses, et "Libahundi" Tiinat hakkab mängima tal Leila Säälük ja Mari peale ta tahtis saada Eili Silda. Nad olid Ugala näitlejad mõlemad. Aga noh see asi kukkus edaspidi lihtsalt ära, sest mõlemad läksid dekreeti peaaegu üheaegselt ja sellega see tema esialgne kavatsus kukkus üsna raginal läbi.

Siis me juba sattusime kokku, see oli siis, pidi olema 1967 kusagil maikuu, kui ta hakkas näitlejaid otsima ja fotoproove tegema. Proovivõtted, esialgu küll fotoproovid. Ja siis, kuna mul oli teatrist n.ö. vabadus käes, mul just juunikuus oli diplomi kaitsmine ja kusagil maikuu me koos arutasime neid asju. Ja kevadel viisime läbi terve hunniku niisugust selekteerimistööd. Kutsusime igasuguseid võimalikke kandidaate just eriti Tiina peale välja ja pildistasime neid ja arutasime. Istusime üsna palju ka Laiuse juures kodus Mustamäel, kus ta stsenaariumiga põhiliselt töötas. No ja sellest ajast, kuigi mina stsenaariumi töö juures ei olnud, aga ühte-teist ikkagi kõrvalt kuulsin ja sain aru, olid üsna suured vastuolud tal Lembit Remmelgaga. Aga igal juhul see film ei läinud käiku, ta lükati edasi, sest võtted pidi algama suvel, aga stsenaarium ei olnud valmis ja Lennart Meri ka osales mingil moel nendes vaidlustes. Töötati stsenaariumiga edasi. Ja kuna ma juba olin Kinostuudiosse tööle asunud, siis mind suunati kusagil juunikuus Jüri Müüri juurde, filmi juurde "Inimesed sõdurisinelis". Nägin, et sügisel "Libahunt" ikka veel käima ei lähe ja läksin uuesti teatrisse lavastama. Kui film käima läks, siis toimusid need viimased otsingud osadesse, kusagil 67. aasta lõpus 68. aasta alguses ja siis ilmusid ka tegelikult see Tiina ja see Mari, kes filmis osalesid. Sellest ma osa ei võtnud, olin ära just sel ajal. Ma olin kõige selle eelnevaga, mis pool aastat enne juhtus, sellega koos.

Ja siis film läks käiku nii, et teine režissöör oli siis Ojamaa, Tiina oli Rämmeld, Mari oli, kuidas tema nimi tollal oligi, Klaassen. Margus oli Tõnu Mikiver. Nad alustasid seal Lõuna-Eestis, kusagil Tõrva kandis, võtetega. Stuudiovõtted olid vist Riia studios. Millegipärast vahetati Margus välja ja teine režissöör Ojamaa, ütles uhkelt, et temale sellest "hiireimetamisest" aitab ja marssis uhkelt minema. Siis oli meil Laiusega uuesti juttu, et kas ma ei tahaks tulla. See oli kusagil kevadel, aprillis, mais, igatahes ma just sain teatris oma lavastuse tehtud, hüppasin uuesti Kinostuudiosse. Läksin poolepealt selle filmi juurde. Nii et mina alustasin viimase stuudiovõttega, see tehti

Kaupmehe tänavas Tallinnas, oli mingisugune segadus või praak selle stuudiovõttega, mis Riias oli filmitud. Tegime selle paar kaadrit siin ära ja sõitsime ekspeditsioonile Kanepisse. Põhiline toimuski seal. Ja see töö oli üsna kummaline kohati. Probleemid olid väga teravaks muutunud. Keegi, kes oli suur Garšneki austaja, ei suutnud kuidagi Laiusele andestada, et Garšnekit ei pandud Tiina osa peale. Siis tuli niisugune Tallinna komisjon, ma ei mäleta täpselt, kes seal olid, vist Rosenthal oli üks tähtsamaid mehi. Nad käisid üsna tihti vaatamas, kuidas võtted toimuvad ja sekkusid ka kaadriehituse juures mõnikord.

Ma ei tea, millest see oli, kas kusagil Laius patustas mingite nende kaanonite vastu, mis talle ette antud olid, tuli midagi välja kärpida. Materjalist, mis Tallinnasse läks, sellest tuli pahandus. No ja siis otsustati äkki, et igal nädalal vaadatakse Kanepis kohapeal must materjal läbi ja siis sõrmega näidatakse, mis peab olema ja mis ei pea, kas näitleja ikka mängib hästi või ei. Kanepi kultuurimajas istusime õhtuti ja need "isad" siis vaidlesid ja andsid hinnanguid tööle

Aga see võib-olla ei olnudki kõige hullem, sest hullemad olid niisugused...Toredad inimesed mõlemad, nii Mockus kui Laius, ma ei oska kummagi kohta halba sõna öelda, aga kas see oli nüüd ainult Ene Rämmeldi pärast või olid seal mingid tööstiilide erinevused, aga pidev konflikt oli nende, operaatori ja lavastaja vahel. Oli selliseid perioode, kus nad päev otsa üldse ei rääkinud. Nojah, ega ta nüüd hiilgavalt ei mõjunud, sest niikaua, kui Laius sättis kaadrit ja tegeles näitlejatega, oli Mockus kusagil eemal ja siis Mockus tuli, tegi oma töö ära ja läks jälle eemale. Mina olin siis nagu tõlk nende kahe vahel. Jalutasin ühe juurest teise juurde ja mind võtsid nad mõlemad kuulda, katsusin neid siis niimoodi kokku viia. Ega see pidevalt kah nii ei olnud, mingid korrad. Rämmeldi kohta ütles Mockus välja, et ma ei saa seda nägu filmile võtta, see ei ole fotogeeniline. Nii et ta absoluutselt eitas Rämmeldit...Ja ega ta seda ei varjanud, seda teadsid ka näitlejad. Kui selline asi jääks operaatori ja režissööri vahele, aga seda teadis kogu trupp. Ma ütlesin, et Ene Rämmeld oli niisugune kangelaslik tüdruk, tal vist ei olnud mingit teatrilast haridust, ta pidas selle asja väga vapralt vastu. Eks see mõjus ka Laiusele, tal oli ju siis südamega probleeme, mõnikord tundis ennast võtete ajal väga pahasti. Täitsa hirm oli tema pärast, et kas suudabki filmi lõpuni teha, mõned momendid olid sellised. Ta kasutas ikka tablette ja tilku, oli tunda kohe, kuidas ta sisemiselt oli pinges all. See kõik mõjus ka resultaadile mingil määral. Ma hiljuti nägin filmi, nüüd on aastakümned möödas, see kõik ei paista filmist välja, et mingeid probee oleks võinud olla. Need jäävad kõik kuhugi kaugesse minevikku, film on omaette nähtus ja imelikul kombel küll, 30 aastat hiljem tundub ta olevat kaasaegsem kui siis, kui ta välja tuli. Tollal ei osatud hinnata seda, mis meil tehti. Oli kohe üks selline anekdoot: on olemas nõukogude filmid, on hiina filmid ja kõige viletsamad on eesti filmid. Karl Ader kirjutas selle filmi kohta väha pahase artikli, kus ta Kitzbergi kaitses ja nägi filmis probleeme, mis talle ei meeldinud.

Film on ikkagi omaette kunstiteos ja Kitzbergi näidend omaette. Võib-olla tol hetkel, kui film välja

tuli, taheti hirmus täpselt Kitzbergi jäljendust. Film ei ole Kitzbergi näidendi ekraniseering. Tol ajal vist ei saadud sellest aru.

Teine moment selle filmi juures, millel võiks peatuda, on Leida Laiuse suur oskus näitlejaga töötada. Ta oli väga hea pedagoog. Ehk tuli see sellest, et ta oli enne näitleja, ta oli ju selle meie esimese Teatriinstituudi lõpetanud. Ojamaa, kui ta ära läks teise režissööri koha pealt, ütles, et talle see "hiireimetamine" ei meeldi. Tegelikul tegi Leida näitlejatega tõsiselt tööd ja saavutas Rämmeldi ja Klaasseni juures väga ilusa resultaadi. Kumbki nendest neidudest ei oleks suutnud oma osa niimoodi mängida, ilma sellise tööta. Kui võrrelda nüüd jällegi kadunud Jüri Müüriga, siis ta ei osanud absoluutselt näitlejatega töötada, tema suur õnn oli see, et ta Kromonovi enda kõrvale sai, kes kogu selle töö ära tegi.

Laiusel oli see oskus ja peale selle veel niisugune naiselik vaist, mis sellise töö juures eriti vajalik on. Kuigi noh, võtete ajal ajas mõnikord naermagi, kui võeti Ene Rämmeld käekõrvale ja mindi kuhugu põõsa taha, seal siis räägiti, sosistati, arutati...siis Ene Rämmeld tuli ja püüdis läbi elada meeleheitlikult ja siis kui kaamera ette sai, siis põrutas.

Me ikka tegime proove. Palju proove tegin mina näitlejatega. Enne kaamera ette minekut tegi Leida ikka veelkord proovi läbi.

Hermaküla oli ju ka täitsa uus alles, siis oli väga tähtis, et Hermaküla ja Rämmeld hakkaksid omavahel suhtlema. Üsna palju sai nende kahega proovi tehtud. Teistega vähem. Vanaemaga, isa, emaga, mis proovi sa nendega ikka teed, enne kaamera ette minekut on näitlejal oma töö juba tehtud. Ta tuleb lihtsalt, paneme ta üles, natuke proovime, katsetame ja ongi valmis. Aga noore näitlejaga tuleb ikka tõsiselt tööd teha.

Leida oli lavastajana noor, aga oma elukogemuselt ja vanuselt oli juba esimesest noorusest väljas. Leida oli küllalt pehmeloomuline inimene, väga õrn, väga delikaatne, aga samal ajal raudse haardega. Ta ei lasknud ühtegi asja isevooluted, ta hoidis kõiki ohjades. Ta oli täitsa jäärpäine naine. Kui tema ühe asja võttis, siis see pidi olema küll imelugu või täitsa sundkorras pidi ta seina äärde lükkama, et ta millestki kasvõi natukegi järele andis. Oma ideedest ja mõtetest ta ei loobunud. Ta võis sellega küll nõus olla, et hea küll, see kaader kukub välja või see dialoog kukub välja, aga ta osaks selle mõtte kusagil mujal ikkagi ära eksponeerida.

Eks sellest kõigest ka se tema südamehaigus. Ta oli ikka väga kurnatud sel ajal. Südamega oli tal probleeme seal kõvasti, eks kõik need konfliktid... Pärast võttepäeva, kui ma mõnikord ta juurde sattusin, siis oli ta juba pikali ja ei tahtnud enam millegagi tegeleda. Võttepäevad oli väga pikad. Vara hommikul alustasime ja hilja õhtul lõpetasime. Siis olid veel igasugused nõupidamised, nagu see Tallinnast tulnud komisjon, kes õhtul 11ni- 12ni arutab...hommikul kell kuus tuleb juba tõusta. Ega see väga kerge just ei ole.

Võtteks valmistumine... ma igal juhul tajusin seda, et tal olid juba stsenaariumit kirjutades kaadrid

silme ees. Ta oli selle kusagil enda jaoks läbi töötanud juba ja kui ta võtteplatsile tuli, esimene asi, hakkas kaadrit üles ehitama. Väga harva juhtus, et tuli midagi uut või ootamatut, tal oli kõik juba läbi mõeldud. Võtteplatsil ta töötas kindla resultaadi peale, seal ta midagi enam ei otsinud. Igal juhul väga suure töövõimega naine. Mõni teine oleks, andke andeks, otsad andnud pärast filmimist. Ja ega ta näiliselt ei käskinud, ei käratsenud, ei sundinud kedagi. Väga harva, kui asi läks hääle tõstmiseni...siis tavaliselt läks ta näost natuke punaseks ja tekkis selline plahvatuseelne seisund, siis ta tavaliselt kadus mõneks ajaks kuhugi. Oli mõni aeg kadunud ja tuli, müts tagurpidi peas ja ütles, et hakkame peale uuesti. Rahvas tuli talle järele ja ka Mockus, vaatamata sellele, et ta printsiipiaalselt oli ühe tegelase vastu, torises ja pahandas, ega Mockus ei töötanud vastu. Ta absoluutselt respektieris Leidat kui lavastajat.

Muidugi ei tea ju, kui palju keegi võis Tallinnas ülemuste juures kaebamas käia. Nojah, kasvõi see kiri, mille Mockus oli kirjutanud, et ta ei saa vastutada selle töö eest operaatorina, peab temalt vastutuse maha võtma, et kui on vaja see töö ära teha, siis teen.

Nojah, need on sellised loominguliste isiksuste kokkupõrked, ega nendest ei pääse kunagi. Üsna tavapärane loominguline töö, kui kokku satuvad erinevad isiksused, kes omavahel ei klapi.

Meelde on jäänud väga vähe, on jäänud niisugused kujundid, kus Leida istub kusagil puu all, täitsa pisarad on silmis mingist solvumisest. On pildikesi meelde jäänud, hommikul sööklas naeratava näoga. Esimene või viimane võttepäev, kus šampus lahti löödi ja Leida suure bravuuriga viskas mõne toosti.

Oma nõrdimust või kurbust näitas ta välja väga vähe, igal juhul grupi ees mitte kunagi. Väga vähesed inimesed nägid teda sellises olekus, kus ta ütles, enam vist ei jõua. Aga need olid grupis üksikud inimesed, kes seda nägid. Ja isegi tema iroonia, mida ta mõnikord kasutas, oli selline pehme. Eks grupp tegi talle ka vahel peavalu ja nõrdimust.

Üks asi jällegi, taganjärele on see anekdoot, aga see kestis terve suve, see lammaste pügamise stseen, Merzin ja Raudsik...Oli lammaste omanikega selline kokkulepe, et nad ei püga lambaid enne ära. Küllap Kinostudio siis maksis neile selle eest. Neid lambaid oli umbes kolmsada, sealt ümbrusest igalt poolt kokku aetud. Lambad aeti hommikul kokku ... ja nüüd ma võin eksida, kumb neist purjus oli, kas Merzin või Raudsik. Noh Laius läks näost valgeks, oli juba näha, et võttepäev on nässus. Tuleb veel vabandada nende tädide ees, kes lambakarjad kokku ajasid. Laiuse nõrdimus oli meeletu. Siis ta lükkas selle asja minu peale, ütles, ma pole võimeline, ma pole võimeline...see, et tööle tuldi purjus peaga, šokeeris teda niimoodi. Nad pandi auto peale ja saadeti minema. Tuli uus võtte teha, aga meil oli juba paariks nädalaks kõik ette planeeritud. Lõpuks leidsime paar nädalat hiljem sellise augu, et teeme siis ära. Siis tuli jälle nende lammaste omanikega vestelda, mõned ütlesid, et nemad ei saa, nad niidavad lambad ära. Noh kahe nädala pärast siis lambad jälle kokku, neid oli nüüd palju vähem juba. Saabuvad näitlejad - Raudsik täis. Laius ei öelnud midagi, lihtsalt

keeras ringi ja läks minema. Jälle võttepäev nahkas. Ja lõpuks, see oli päris filmimise lõpus, kusagil 10. või 15. septembril, 50 lammast oli veel pügamata, ma ei tea, kui palju Kinostudio omanikele maksis...te kujutage ette, suve otsa on lambad pügamata, nad olid nagu suured porituustid. No ikka aeti siis sinna jõkke, kuidagi ikka siis sätiti kaader nii, et nagu oleks neid hästi palju...Siis tulevad näitlejad kohale, mõlemad on kerges jõminas ja niimoodi see kaader ära tehti. Kui Laius ära läks, ta lõi risti ette, et issand jumal, ma ei uskunud, et me selle kaadriga valmis saame.

Töö organiseerimise mõttes oli temaga lihtne, kui oli üks asi kokku lepitud, et see toimub, siis ka toimus. Kõrvalt nõuanded kuulas viisakalt ära, aga mis tal oli mõeldud, seda ta tegi. Ta oli küllalt tark naine, kui ikkagi tuli niisugune geniaalne nõuanne, siis ta kasutas selle ära.

Aga mis puutus ülemustesse ja oma ideede ellviimisesse, siis seal tal igasugune diplomaatia kadus ära. Oli ainult range oma liini hoiak.

Võttegrupp oli küllaltki professionaalne, ega seal polnud mingit ülemuse silma vajagi. Kui hommikul ikkagi massi hakati riietama, siis kõik kunstnikud ja kostümeerijad teadsid oma tööd. Vernik oli kunstnik, no mis seal öelda. Kruusi oli kostüümikunstnik ja polnud mingisuguseid probleeme. Ja kui lõpuks Laius üle vaatas, seda ikka juhtus, et lavastajale midagi ei istunud, see müts maha või see kasukas ei lähe, vahetage välja, see oli ju loomulik.

Ja eks see oli ka metsik ehitus, mis seal võtteplatsidel toimus. Kogu selle maja ehitus, kõik need asjad, mis seal olid. Ümber Kanepi olid need võtteplatsid seal jagatud, kümnekond või rohkem... Oli selline koht filmis, kus Tiina jookseb puude vahelt läbi metsa. Siis ehitati selline suur tee, operaator sõitis temaga kaasa üsna pikalt. Seal oli siis ka üks suur plaan Tiinast. Selle suure plaani jaoks Leida siis töötles Rämmeldit päris põhjalikult, sest seal oli vaja sellist emotsionaalsust ja pingestatust. Ja siis on näha, kuidas ta puude vahel jookseb. Tiina jooksis ühel pool puude vahel, operaator sõidab kaasa ja järele jookseb Leida, kogu aeg näitab rusikat ja nägusid...Kui võtte otsa sai, oli kohe näha, kuidas ta äkki muutub näost valgeks, ajab endale tablette sisse ja vajub kokku. Aga võtteplatsil oli ta meeletu energiapomm... Ta tegi muide väga palju doubleid. Selle peale jälle Mockus alati jorises, et aitab kolmest küll.

Mina mäletan Leida Laiust juba 50ndate aastate algusest, ma sattusin 1952. aastal Tallinna Draamateatri õpestudiosse. Tammur kasutas seda õpestudio rahvast ka oma massilavastustes lihsalt nii kehadena, kes mööda lava ringi jooksid ja oma asju toimetasid. Nii et tänu sellele meil tekkisid vähemalt teresuhted näitlejatega. Ja näitlejad teadsid meid, et me oleme õpestudio õpilased. Leida oli selline lahtise karakteriga, vähemalt noorte suhtes, ta ei pidanud paljuks vahel juttu ajada või nalja visata. Ja sellest ajast ma mäletan teda ka lavalt, paar osa on meelde jäänud. Üks oli "Tütarlapsed kaunitarid", see oli vist Süvalepa lavastus. Seal ta mängis ühte neitut ja teise väga ilusa osakese ta tegi "Kaluri pojast", kus ta mängis Martat, jutlustaja tütar. Jutlustajat mängis Franz Malmsten, no võite isegi kujutada, millised partnerid tal laval olid.

Ja võib-olla oligi see tema saatuse õnnelik moment, et enne kui ta kinosse tuli, ta lõpetas Eesti Teatriinstituudi ja sai mitmed aastad töötada selliste meistrite kollektiivis. Täis elujõudu olid veel Hugo Laur, Arno Suurorg, Aado Hõimre, Voldemar Alev, Kaarel Karm, Ants Eskola...nad polnud lihtsalt head näitlejad, nad olid suurmeistrid ja selliste inimestega laval koos töötada, see annab väga palju. Leidaga ühel ajal olid teatris tema koolikaaslased, tulid teatrisse Inna Taarna ja Linda Rummo. Mõni aeg hiljem Ita Ever. Leida ei olnud küll esimene näitleja, võib-olla tal oli väike kompleks oma keele pärast, ta kartis aktsenti ehk ta natuke pingutas üle. Aga niisugune Eesti lavade suurmeister nagu Katrin Välbe, kes 23aastaselt ei rääkinud sõnagi eesti keelt, tuli Eestisse ja sai ometi üheks suuremaks naiskarakternäitlejaks.

Kui Laius lõpetas Mosvas selle Vene Kinoinstituudi, siis tal oli juba olemas kogemus näitlejatööst. Ja peale selle oli tal ka jäärapäine iseloom, ta lihtsalt tegi seda, mida tahtis. Nii mõnedki tema eakaaslased andsid järele sellele toleaeegsele partei või ideoloogilisele survele, löid käega, ah teeme siis ära...mis kästakse. Leida ei läinud selle peale, ta võis olla mitu aastat ilma tööta, väga suure sihikindlusega valmistas järgmist tööd ette ja tegi selle ära, mida tahtis.

Leida Laius oli tuntud oma lahtise naeru poolest. Võib-olla ta nii väga tihti ja igal pool ei naernud, aga kui naerma hakkas, siis see oli selline nakatav, kaasatõmbav naer.

Se oli Kanepis, kui me esimesel päeval hakkasime võtteid tegema. Eelmisel õhtul istusime Leidaga ja arutasime järgmist päeva, tööplaani ja kaadrit, vihma sadas ja Laius andis mulle oma vihmavarju kaasa. Hommikul oli selge ilm. Läksin hommikust sööma ja võtsin kaasa selle vihmavarju.

Vihmavari oli hästi pika varrega, niisugune must ja sünge vihmavari. Aga kuna ilm oli ilus ja mul olid väga kerged riided seljas, heledad, valge müts peas, päikesepillid ees, no ma ei kujutanud ette, kuidas ma välja näen. Kui sööklauksest sisse astusin, siis otse minu vastas istus Leida, rääkis midagi väga tõsiselt, suu mingit pirukat täis. Nagu ta mind nägi, purskas naerma, pool pirukat kukkus suust välja, ta naeris nii jubedalt suure häälega, keegi ei saanud aru, mida ta naerab...kõik hakkasid kaasa naerma ja mina seisin nagu idioot oma musta vihmavarjuga, nagu Chaplin...Laius ütles, et ma vaatasin, et nüüd on tšelovek s krismoi, mustad prillid ja pikk suur must vihmavari.

Terve võttepäeva jooksul Laius ikka hakkas jälle naerma, ta ei saanud sellest üle õhtuni.

Sellised tema helged momendid on meelde jäänud, tema naer, mis tõesti oli väga nakkav.